

Regio II Z.W. Brabant

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE CHAAM

MIP-rapport Foto- en Tekeningenarchief
DIT EXEMPLAAR WORDT
NIET UITGELEEND!

Niet in database opgenomen!

INHOUD

1. Woord vooraf
2. Criteria
3. Werkwijze
4. Historische karakteristiek van Chaam
Landschap
Nederzettingen
Bebouwing en groenelementen
5. Overzicht van straten, gebouwen, en groenelementen
6. Literatuurlijst
7. Foto-overzicht
8. Kaart gemeente Chaam (bijlage).

1. WOORD VOORAF

Dit overzicht van cultuurhistorisch waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de gemeente Chaam, maakt deel uit van een -per gemeente opgezette- en zo "compleet" mogelijke inventarisatie in de provincie Noord-Brabant.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabants cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht dringend noodzakelijk gemaakt. Te meer omdat deze veranderingen steeds duidelijker kenmerken lijken te vertonen van een massaal afbrokkelingsproces, waarbij veel van wat als karakteristiek-Brabants mag gelden, voorgoed uit het beeld van stad en land dreigt te verdwijnen. Een ontwikkeling, die naar het oordeel van het bestuur van de provincie Noord-Brabant indruist tegen de in brede kring ondersteunde opvatting, dat elementen uit het verleden essentieel zijn voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen. In weerwil hiervan is deze rapportage niet op de eerste plaats bedoeld als een "document humain", ofschoon bekommernis om de toekomst van Brabants verleden het eigenlijke doel van deze uitgave licht dreigt te overstemmen. Dat doel is: het op systematische wijze -aan de hand van een aantal welomschreven criteria-optekenen van wat er in Brabant aan cultuurhistorisch waardevolle objecten aanwezig is, om op grond daarvan de prioriteiten te kunnen bepalen voor een effectief en samenhangend provinciaal monumentenbeleid.

De hier voor u liggende inventarisatie vertegenwoordigt letterlijk een serie momentopnames. Reden waarom de samenstellers het woord "compleet" in de inleidende zin van aanhalingstekens hebben voorzien. Niet zozeer omdat zij zich bij hun rapportage uitdrukkelijk ontslagen wilden zien van de pretentie van volledigheid. Zo'n pretentie zou, alleen al gelet op de betrekkelijkheid van het begrip "cultuurhistorisch waardevol", niet reëel zijn.

Veeleer weerspiegelt deze schrijfwijze hun vrees dat, als het afbrokkelingsproces in het huidige, genadeloze tempo doorzet, ook een aantal van de hier opgenomen gegevens snel door de actualiteit zal zijn achterhaald.

Onderzoek en veldwerk voor de hier gepresenteerde inventarisatie vonden plaats in 1981 en werden verricht door E. van den Dool met medewerking van drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiten, arch. HBO, de laatste drie werkzaam bij de provincie Noord-Brabant. Wijzigingen die zich na die datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, november 1985.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurversturende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

o Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering

- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)-type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
 - het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.
- o Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria
- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
 - het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
 - het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
 - het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
 - het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
 - het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.
- o Sociaal- en cultuurhistorische criteria
- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
 - het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
 - het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere. Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal werpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuisen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen.

Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld. Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geëigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samenstellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële middelen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voornamelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aangestipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden beschreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceelsvorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstructuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen? Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven. Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamontrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers

- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omlind.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN DE GEMEENTE CHAAM.

Landschap

Het landschap van Chaam is een onderdeel van het bovenloperengebied van de Chaamsche en Strijbeeksche beek. Beide beken vloeien in de aangrenzende gemeente Ulvenhout in de Mark. Het landschappelijke patroon wordt gevormd door een reeks van zuid-oost naar noord-west lopende beekdalen: de Broeksche beek, Groote of Heikantsche beek, de Groote of Roode beek, de Chaamsche beek, Strijbeeksche- en Oude beek, naast een drietal kleinere beektakken. Langs deze min of meer parallel lopende beken liggen verschillende gehuchten gegroepeerd, evenals de dorpskom van Chaam zelf. Namen als Chaamdijk en Houtgoor wijzen op de natte terreingesteldheid.

De westgrens met Ulvenhout wordt grotendeels gevormd door de Chaamse beek, de zuidgrens door de Strijbeeksche beek en Oude beek. De noord- en oostgrens met respectievelijk Gilze-Rijen en Alphen- Riel loopt door dennenbossen, de vroegere heidegronden.

De bosgebieden liggen op ca. 19 m. boven NAP. De hoogte neemt naar het dal van de Chaamse beek af tot ca 6 à 8 m NAP. De bebouwing en akkergronden liggen veelal hoger op ca. 10-13 m NAP.

De bodem bestaat voornamelijk uit dekzand dat tijdens en na de laatste ijstijd, ca 10.000 jaar geleden, door wind en water is afgezet. Plaatselijk zijn er dekzandruggen afgezet en zijn er laagten gevormd. De waterlopen hebben, aanvankelijk met smeltwater, geulen in het dekzand uitgesleten.

Hier en daar is er veen gevormd.

In grote lijnen kan het landschap van Chaam onderscheiden worden in:

- a. De enge beekdalen, voornamelijk met grasland en enkele akkers. Hier waren eertijds de beemden of hooilanden en broekbosjes. Op diverse plaatsen aan de beken liggen zogenaamde oude graslandbodems met humuslagen van 50 cm of meer, die duiden op een zeer oud cultuurgebruik.
- b. De dorpskom van Chaam en de overige buurtschappen met bebouwing en tuinen, gelegen op de hogere gronden langs de beken.
- c. De akkers en weilanden rond de bebouwing. Vanwege het typische bekenpatroon was de mogelijkheid voor akkerbouw beperkt en hebben de percelen een wat mozaïekachtig karakter. Ze zijn gelegen op de hogere plaatsen tussen de beekdalen. Uit de bodemkaart blijkt de aanwezigheid van verscheidene oude akkerbodemcomplexen met humuslagen die een dikte hebben van 50 cm of meer rondom de dorpskern en gehuchten. De oude akkerbodems zijn ontstaan gedurende de middeleeuwen door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal met toegevoegde plaggen.
- d. De heideontginningen op de plaats van de voormalige Bleeke, Chaamsche en Chaambossche heide, in het zuidelijke, oostelijke en noordelijke deel van Chaam. Het betreffen landbouwontginningen en naaldhoutaanplantingen uit het begin van deze eeuw, tot in de jaren dertig. De bosaanplant aan de noordgrens van de gemeente is deels van oudere datum.

Behoudens de heideontginning, die vrij grootschalig is, is veel van het oorspronkelijke middeleeuwse landschappelijke karakter en perceleringspatroon in Chaam behouden gebleven.

Nederzettingen

Chaam is een beekdalnederzetting gelegen tussen een tweetal waterlopen. Het is een karakteristiek straatdorp met lintbebouwing van een- en tweelaags huizen, veelal van rond de eeuwwisseling met een enkel ouder pand.

Opvallend zijn een tweetal kerken, een middeleeuwse en een neogotische, met pastoriën; voormalige bedrijfsbebouwing met name leerlooierijen en een aardig laat-19e eeuwse dorpscafé. Buiten de kom bestaat de bebouwing voornamelijk uit boerderijen met bijbehorende schuren. Verondersteld wordt dat Chaam ontstaan is rond een kapel, waarvan de oude kerk een opvolger is.

Ofschoon schaal en dorpskarakter weinig veranderd zijn, zijn de huizen vaak wel vernieuwd of de gevels gewijzigd. Sedert de eeuwwisseling zijn er geen grote uitbreidingen van de dorpskom geweest.

Onder Chaam vallen de gehuchten en buurtschappen: Snijders-Chaam, Klooster, Heikant, Dassemus, Ginderdoor, Meijsberg, Chaamdijk, Leg en Houtgoor.

Hiervan zijn de meeste reeds in de middeleeuwen ontstaan. Daarnaast zijn er verspreide afzonderlijke boerderijnederzettingen geweest, zoals de Pelikaansche hoef die een omgrachting gehad heeft (Kerkdreef 4). Snijders-Chaam is een vrij gave boerderijengroep op een splitsing van wegen.

In 1523 was er een kapel. Enkele boerderijen liggen zeer fraai temidden van oude akkergronden, die grenzen aan beekloopjes. De kavelstructuur is grotendeels middeleeuws. Van het aangrenzende Klooster is het oude nederzettingpatroon herkenbaar, maar er is geen cultuurhistorisch waardevolle bebouwing meer aanwezig. Heikant dateert vermoedelijk uit de latere middeleeuwen. De buurtschap ligt ten zuiden van de Groote- of Heikantsche beek en bestaat uit verspreide boerderijen, temidden van oude akkergronden. Ofschoon door de Gilzeweg de nederzetting verstoord is, is de structuur nog vrij oorspronkelijk. De hoek Schuttershoefweg-Heikantsestraat is de voormalige plaats van een Einzelhof.

Dassemus wordt reeds in 1442 vermeld. Het is een beekdalnederzetting, waarvan, ondanks de verbreding van de Bredaseweg, het oorspronkelijke karakter behouden gebleven is. Het oude akkercomplex wordt begrensd door de Groote- of Heikantsche beek en de Roode beek. Langs de beken liggen oude graslandbodems. Verspreid staan er boerderijen en een molenromp op Moleneind.

Ook Ginderdoor heeft nog een gaaf gebleven structuur van een kampen-derzetting. Vanwege de ligging tussen twee beekloopjes bestaat het oude akkercomplex hier uit een vrij smalle strook. Langs de Chaamsche beek ligt nog een smalle strook oude graslandbodems. Verspreid staan er boerderijen.

Ten oosten van Ginderdoor is in 1941 een kapel gebouwd als opvolger van een middeleeuwse kapel. Meijsberg is een buurtschap in het verlengde van de Dorpsstraat met enkele boerderijen langs de Alphense weg. Het patroon van oude akkerbodems en beekloopjes is bewaard gebleven.

Chaamdijk, ten zuiden van Ginderdoor, heeft een zeer gaaf bewaard nederzettingpatroon, langs de Chaamsche beek. Hierlangs liggen ook de oude akker- en graslandbodems. Even ten zuiden van Chaamdijk ligt een fraai boerderijcomplex aan de Bleke Heidestraat. Leg en Houtgoor zijn kleine buurtschappen tussen de Roode beek en de Chaamsche beek. Er is weinig opvallende bebouwing van cultuurhistorische betekenis. Wel is het oorspronkelijke landschappelijke patroon aanwezig.

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

In Chaam zien we enkele boerderijen uit de 18e eeuw, in de kern soms ouder. Ginderdoorstraat 4 is in aanleg een driebeukige langgevelboerderij met dwarsdeel uit het begin van de 18e eeuw. De muren zijn gemetseld in kruisverband met klezoren. Van dezelfde tijd of ouder is de Pelikaanhoeve aan de Kerkdreef, eertijds als schuilkerk gebruikt, met vlaamsche schuur en bakhuis. Oude Bredasebaan 7 laat zien hoe stijlvol boerderijen zijn geweest met fraaie gesmede sierankers. In de huidige zijgevel was oorspronkelijk de ingang.

De latere boerderijen van de 19e eeuw zijn nog grotendeels in dezelfde bouwtraditie gebouwd met handvormsteen en traditionele indeling van de woon- en werkruimten.

Schitterend is het boerderijcomplex Woeststraat 1 van 1847 met schuur, paardenstal en put met mik. Gaaf ook is Bleke Heidestraat van ca. 1920 met twee deeldeuren en originele raamroeden en luiken. Kloosterstraat 29 met latere wijzigingen is eveneens een cultuurhistorisch waardevolle groep met langsdeelschuur, karschop (met tweebeukig houten gebint van drie traveeën) waterpunt en erfbeplanting.

Aan het einde van de 19e eeuw wijzigt het beeld zich door het gebruik van machinale baksteen en balkdragende muren. Toch heeft Legstraat 12 uit 1875, met een tweetal deeldeuren onder korfbogen, nog de traditionele gevelindeling en detaillering. Zelfs Kloosterstraat 17 uit 1910 wijkt qua vormgeving nog weinig af van de oudere voorgangers.

Woonhuizen

Als oudste woonhuis kan Gilzeweg 2, de R.K. pastorie uit ca. 1840 worden aangemerkt.

Er is een neoklassicistische middenpartij met vier dorische halfzuilen en fronton. De gevel is verder aan het eind van de 19e eeuw sterk maar in harmonie gewijzigd. Enkele aardige, veelal eenvoudige dorpswoonhuizen van rond de eeuwwisseling zijn Baarleseweg 30 en 38, 48-50, Bredaseweg 1, 10 en 79 (met 5 traveeën en centraal geplaatste deur), Dorpsstraat 7, de 2-laags N.H. pastorie met stucomlijstingen en pilasters en koetshuis uit dezelfde tijd; no. 36 met vijf traveeën, no. 59 met stucomlijstingen en mansardedak; no. 88A met gevel van vijf traveeën en spekbanden in het metselwerk; Gilzeweg 39 met bakstenen lijstgevel en spekbanden in het metselwerk, no. 59 met gevel van vijf traveeën en voor de helft onderkelderd; Hoge Akkerpad 1 en Moleneind 1.

Ook de latere woonhuizen van rond 1920-30 zijn vaak nog erg traditioneel. Geveldetails zijn veelal ontleend aan stedelijke voorbeelden. Voorbeelden zijn: Dassemusstraat 1, Dorpsstraat 11 en 28, Bredaseweg 8, Gilzeweg 7, 9 en 50, de laatste een kops huis, Oude Bredase Baan 11 en Snijdersweg 11. De huizen hebben veelal een gevel van 3 of 4 traveeën, eenvoudig gedetailleerd met omlijstingen, luiken en soms een eenvoudige kroonlijst.

Kerkelijke bebouwing

Beeldbepalend voor Chaam is de neogotische R.K. kruiskerk van 1927 van architect J. van Groenendaal met latere toren. De toren is geïnspireerd op de oude verwoeste middeleeuwse toren van de N.H. kerk en ontworpen door architect W.J. Bunnik in 1948.

De N.H. kerk, Dorpsstraat 1, is een 16e eeuwse kruiskerk met koor, dwarspand en één travee van het schip. Inwendig is er een spitsbogig houten tongewelf. De fraaie baksteentoren en een deel van het schip gingen in 1944 verloren.

Aan de Kapelweg staat een bakstenen Mariakapel "Onze lieve vrouw ter sneeuw" van 1941 met halsgevel en korfboogingang. Dit type kapel is karakteristiek voor de Mariadevotie in de eerste helft van deze eeuw.

Bedrijfsbebouwing

Typerend voor Chaam zijn een aantal leerlooierijen van rond de eeuwwisseling. Ze zijn niet meer als zodanig in gebruik. De bedrijfspanden zijn twee of drielaags. Houten luiken in de zijgevel hebben nog Dorpsstraat 82A en Gilzeweg 16. Baarleseweg no. 35 heeft een topgevel met windveren en makelaar.

Snijderseweg 6 herinnert door de vormgeving aan de leerlooierij die hier tot voor kort stond.

Moleneind 1 is een molenromp van ca 1870 van een voormalige bergkoren-molen.

Overige bebouwing

Het tweelaags raadhuis van 1941 is in de trant van de z.g. Delftse school.

Bredaseweg 57-59 is het voormalige school-huis uit het laatste kwart van de 19e eeuw. Het is een gaaf gebouw met lokaalgedeelte en schoolmeesterswoning-

De gevel is risaliserend en heeft gemetselde pilasters en kroonlijst. Ouder was het in 1983 gesloopte schoolhuis aan de Ulicotenseweg van het begin van de 19e eeuw.

In zijn soort opmerkelijk is het 19e eeuwse dorpscafé "Het Chaamsche Wapen", Dorpsstraat 42, met een vijftal fraaie snoeilindes ervoor.

Artefacten

Bij de N.H. Kerk staat een restant opgesteld van de oude bakstenen torenspits uit de 16e eeuw. Naast de R.K. kerk is een kerkhof met vroeg- en laat 19e eeuwse grafzerken en een smeedijzeren kruis op calvarieberg. Van latere datum is het kerkhof aan de Kapelstraat.

Groenelementen.

Veel van de traditionele erfbeplanting in Chaam is verdwenen. Beukenhagen zijn een zeldzaamheid en veelal vervangen door liguster of coniferen. Hoogstamfruit is nog maar op een enkel erf te zien.

Oude snoeilindes staan bij Gilzeweg 53, Kloosterstraat 11 en Schootakkerstraat 2. Kleinere maar vaak fraaie exemplaren staan onder andere bij Baarleseweg 1, Dorpsstraat 42 en 70, Kerkdreef 2, Meerleseweg 20 en 25, Bleke Heidestraat 1 en Zandstraat 8. Mooie beukenhagen zien we bij Kloosterstraat 29 en Hoge Akkerpad 1.

Gevarieerde en oude erfbeplanting is te vinden in de R.K. pastorietauin met onder andere twee grote esdoorns, de N.H. pastorie met ceder, eik, oude taxushaag en hulst, Hoge Akkerpad 1 met oude taxus, buxushaag en twee beuken, en Kloosterstraat 29 met een tamme kastanje, een oude es en twee lindes.

Verder valt een groep beuken op het erf van Legstraat 12 op te merken, twee zware zomereiken bij Wildertstraat 7, Gilzeweeg 39 met twee walnoten, Dorpsstraat 35 met beuken en esdoorn Dorpsstraat 88A met twee beuken en Snijderseweg 3 met beuk en walnoot.

Aan het kerkhof in de Kapelstraat staan twee zeer zware beuken van 250-350 cm omtrek.

Waardevolle wegbeplanting zien we langs de Baarleseweg en Oude Bredase Baan en in mindere mate langs de Bredaseweg met eikebomen.